

го пантеону, адже він проходить усі стадії культурного героя – від бога-трикстера до бога-деміурга.

У різних міфологічних текстових версіях він фігурує під такими іменами: Такехая Суса-но-о-но мікото, Хая-Суса-но-о-но мікото [3, 204]. Тому спершу розглянемо ієрогліфічний запис імені бога Суса-но-о та побачимо, чи відображається семантика кожного ієрогліфа на значенні всього імені. Способи фіксації імені «Суса-но-о-но мікото» є різні. І хоча фіксація імені бога в «Кодзікі» відбувається фонетично, проаналізувавши значення ієрогліфів, можна витлумачити його ім'я як «хоробрий, буйний чоловік з міста Суса»: 建速須佐之男命 (*take-haya-su-sa-no-wo-no-mikoto*).

Тепер розглянемо запис імені, який зафіксовано в «Ніхонсьокі»: 素戔鳴尊 (*su-sa-no-o-no-mikoto*). Хоча збірку «Ніхонсьокі» було записано пізніше, аніж «Кодзікі», проте й тут фіксація імені також відбувається фонетично. Якщо розглядати значення кожного ієрогліфа окремо, згідно зі словником давньоаяпонської мови, то смислове навантаження матиме лише префікс шанобливості *mi-* (не плутати з *mi* «тіло»): *mikami* «божество», *mikōto* (дослівно «божественне діло»). Його ставили після імен богів та вождів давнини незалежно від статі: *miko* – син бога, царевич [4, 77]. Тому отримуємо таке тлумачення імені 素戔鳴尊 (*su-sa-no-o-no-mikoto*) – «чоловік-божество з міста Суса».

Існує думка, що ім'я бога походить від слова *susa*, яке, ймовірно, походить від 荒れすさぶ (*aresusabu*), що в українському перекладі означає «ярий», «бурхливий». А оскільки Суса-но-о, як бог вітру, міг спровокувати сильні шторми та урагани, наслідки яких були руйнівні, то таке ім'я було абсолютно виправдане. Цілком можливо, що ця теорія може бути вірна: згідно з картою, провінція Ідзумо, де назавжди оселився Суса-но-о-но, розміщується біля моря; окрім того, Суса-но-о, за міфом, правив Рівниною Моря, тобто, він керував такими стихійними лихами, як шторми та урагани. До того ж, слово *susa* тлумачать як похідне від дієслова 進む (*susumu*), що значить «продовжувати виконувати певну роботу». Останнє означає «робити щось пристрасно». Відтак можна проаналізувати дії бога Суса-но-о та з'ясувати, що ж стало від-

Ася Биконя
(Київ)

МОТИВ МЕТАМОРФОЗИ БОГА СУСА-НО-О В ЯПОНЬСЬКОМУ ЛЕГЕНДАРНОМУ ЕПОСІ

Суса-но-о-но мікото (бог вітру) – один із головних богів японського пантеону, що фігурує в таких збірках японського легендарного епосу, як «Кодзікі» («Записи про діла давності»), 712 р., та «Ніхонсьокі» чи «Ніхонгі» («Аннали Японії»), 720 р., та в цілій низці пам'яток у жанрі «фудокі» (записи про звичаї та географічні особливості різних областей Японії). Водночас Суса-но-о є один із найцікавіших богів японсько-

правною точкою для його переходу від бога-трикстера до бога-деміурга.

Таким чином, Суса-но-о є бог бурі й вітру в японській міфології, один із найважливіших богів синтоїстського пантеону. Вітер – це символ нестабільності, легковажності та непостійності. З іншого боку, вітер – синонім слова дихання, а отже, символ Душі, духовності, що сходить із неба [5, 1110]. Отже, вже від самого початку цей бог має подвійну природу: з одного боку, він – руйнівник, з іншого – творець життя, тобто, від самого народження в ньому постійно сперечаються дві стихії, і невідомо, яка з них візьме гору. В японській міфології це бог, народжений богом Ідзанагі¹ із крапель води, якими той омив свій ніс після повернення з Країни Мертвих. *«Ідзанагі ліве око, праве око та ніс омив. Під час омивання лівого ока Велика Священна Богиня Аматерасу народилася, правого ока – Цукуйомі-но мікото, а носа – Такехая-Суса-но-о-но мікото»*² [6, 46].

Як бачимо, Суса-но-о народжується після омивання носа, тоді як Аматерасу – під час омивання лівого ока, а Цукуйомі-но мікото (божество Місяця) – під час омивання правого ока. Такий розподіл є не випадковий, адже в японській традиції ліва сторона – сторона мудрості, лояльності та інстинкту, це – чоловіче начало. Права сторона асоціюється з водою та жіночим началом [5, 803]. Згідно з міфологічним словником, ніс – символ ясновидіння, проникливості, інтуїції на відміну від очей, які символізують інтелект. Очі ж завжди трактувалися не лише як орган зорового сприйняття, а й як сприйняття інтелектуального. Праве око – активне начало, відповідає за майбутнє, а ліве – пасивне, за минуле [5, 362].

Можна дійти висновку, що Суса-но-о є інтуїтивний бог, його сприйняття світу багато в чому відрізняється від раціональних Аматерасу та Цукуйомі. Згодом Ідзанагі починає розподіл країни між трьома народженими в цей час Великими дітьми: Аматерасу, Цукуйомі та Суса-но-о: *«Ідзанагі зняв із шиї намисто з перлів та передав його Великій Священній Богині Аматерасу, і промовив: “Володій Рівниною Високого Неба”, потім мовив до*

Цукуйомі-но мікото: “Ти володій Країною, де панує ніч”, а потім сказав до Такехая-Суса-но-о-но мікото: “А ти – Рівниною Моря”» [6, 48].

Море – символ динамізму життя. Усе починається морем, і все завершується морем. Море символізує перехідний стан між безформною можливістю, формальною реальністю та ситуацією невпевненості, сумнівів, нерішучості, що може мати як гарне, так і погане завершення. Море водночас є символ як життя, так і смерті [5, 836].

Отже, недарма бог Суса-но-о має подвійну природу, адже він сам знаходиться на проміжному етапі, на межі переходу від бога-трикстера до бога-деміурга. Цим і пояснюється його неоднозначна поведінка. Суса-но-о невдоволений отриманими володіннями: *«Тільки Суса-но-о-но мікото не послухався наказу, а почав плакати, аж так, що його борода виросла у вісім п’ястей»* [6, 48].

Сльози в міфології вважаються синонімом перлів, які є символом жіночності та влади [5, 977]. Таким чином, Суса-но-о оплакує втрату своєї влади, адже намисто з перлів дісталася Аматерасу, а водночас виявляє своє жіноче начало, хоча він народжений був батьком.

«Тому Ідзанагі-но мікото запитав: “У чому причина твоїх сліз”. Суса-но-о-но мікото відповів: “Хочу піти в Країну Матері, Не-но катасу куні³, тому й плачу я”» [6, с. 48].

У цій ситуації виявляється зв’язок Суса-но-о зі своєю матір’ю. Матір уособлює землю та море, в тому значенні, що вона є колиска всього живого на землі, символ життя й смерті водночас. Народитися – означає вийти з материнського черева, а померти – повернутися в черво землі. Мати, з одного боку, – символ любові, ніжності й теплоти, з іншого ж – вона може обмежувати дитину в її діях та пригнічувати її особистість [5, 677].

Плач Суса-но-о був такої сили, що зелені гори пожухли, ріки-моря обміліли. *«Через цей плач гори, ріки повністю висохли. Земля через різномірні стихійні лиха гула, неначе муха»* [6, 48].

Таке порівняння не випадкове, адже гори підносяться до небес – символу влади. Гори – це місце, де зустрічаються небо та

¹ Один із перших богів, який разом зі своєю сестрою Ідзанамі утворили пару богів, що з’явилися на початку світотворення та входили до складу семи поколінь богів.

² Тут і далі переклад з япон. авторки статті.

³ Нижня держава, або Країна Коріння, – одна з назв Країни Мертвих, чи загробного світу.

земля, місце, де живуть боги [5, 683]. Тобто, цей епізод можна тлумачити як зазіхання на місце, де мешкають боги, посягання на владу богів. Щодо річок, то вони є символ світової могутності, мінливості, врожайності, смерті та оновлення. Потік води – це життя та смерть водночас [5, 1081]. Отже, осушення рік – це припинення нормального плину подій. Адже разом зі знищенням ріки зникає як життя, так і смерть.

Бог Ідзанагі забороняє Суса-но-о це робити та виганяє його з Такама-но-хара⁴. Цим своїм вчинком бог Ідзанагі намагається розірвати зв'язок бога вітру з матір'ю. Суса-но-о погоджується з таким наказом, але перед тим хоче побачитися зі своєю сестрою, богинею Аматамасу, аби особисто попроситися з нею. «Суса-но-о-но мікото промовив: “Перед тим, як піти, маю піднятися на Рівнину Високого Неба та попроситися з Великою Священною Богинею Аматамасу”» [6, 50]. Такий вчинок можна розглядати як зазіхання на владу, адже, як було зазначено вище, небо є символ влади.

Знову загули гори та ріки. Суса-но-о вирішив довести своїй сестрі Аматамасу чистоту своїх намірів: «Моє серце чисте, без поганих думок, я прийшов попроситися. А що я забажав піти до Країни Матері – то Великий Бог вигнав мене. Перед тим, як піти, я вирішив сказати тобі про це» [6, 51].

Боги починають народжувати дітей, щоби довести, що їхні наміри чисті. Чому саме дітей? Тому що діти – символ невинності, спонтанності, м'якості [5, 189]. Отже, народжуючи дітей, Суса-но-о доводить, що він неагресивний, із чистим серцем та думками – він не може заподіяти ніякої шкоди Аматамасу. Від його меча, розкушеного Аматамасу, народжуються три дівчини-богині, а від намиста-магатама⁵, яке належить Аматамасу і яке розкусив Суса-но-о, народжуються п'ятеро божеств чоловічої статі. Вони стали підтвердженням того, що наміри бога вітру були чисті.

На radoцax Суса-но-о-но дозволяє собі вчинки, які відносилися в давній Японії до числа «восьми небесних гріхів»: руйнує межі та канали на полях, що їх обро-

бляла Аматамасу: «Суса-но-о-но мікото зніс межі на полях, засипав зрошувальні канали, випорожнився та розкидав випорожнення в священних покоях, де куштують перший врожай» [6, 58]. Вода – символ несвідомої енергії, неформлена душевна сила, що несе в собі приховану мотивацію [5, 1088]. Отже, руйнуючи канали, Суса-но-о намагається несвідомо приборкати свій внутрішній потяг, свою нереалізовану енергію.

До того ж, у покоях, де куштують першу їжу, він випорожнився. Тут ідеться про приміщення, де відбувалася церемонія святкування першого врожаю [2, 264]. Їжа в міфах пов'язана з трьома елементами ланки «смерть – врожайність – життя та жертвоприношення». Міфологічний аспект їжі має своє продовження в категорії сакральної їжі. Отже, випорожнення на їжу – це неначе протистояння культурі, виклик богині Аматамасу та решті богів, перетворення сакрального на звичайне, типове та опосередковане.

Пізніше, у той час, коли Аматамасу знаходилась у ткацькому покої та ткала необхідний богам одяг, Суса-но-о проломив дах цього покою: «Суса-но-о-но мікото в священному покої для ткання одягу для богів проломив дах та кинув у покої вивернуту шкуру строкатого коня. Ткалі побачили це, вкололи свої потаємні місця та померли» [6, 59].

Ткання – це сакральний ритуал. Так, у багатьох ритуалах жіночої ініціації, зокрема в Китаї, використовували ткання. Просиання нитки в голку розглядають як проходження крізь сонячні ворота, це також нагадує попадання в мішень під час стрільби з лука [5, 991]. Отже, перервавши цей акт ткання, Суса-но-о глумиться над сакральним дійством і порушує тим самим звичний хід подій. Крім того, він обирає при цьому лоша як свого помічника. У фольклорі багатьох народів воно асоціюється також із періодом суцільної темряви та хтонічним світом, це також сакральна, небесна тварина [5, 516]. Притому, коли вивернули шкуру, то хвіст опинився спереду, а голова – ззаду. Хвіст символізує фалос [5, 967]. А небесні ткалі, побачивши лоша, вкололи себе в потаємні місця та вмерли. Інакше кажучи, вони втратили цноту. Таким чином Суса-но-о порушує священне дійство, припиняє ткання, тобто життя, адже нитка та ритуал ткання відпо-

⁴ Рівнина Високого Неба, чи верхній світ, де жили божества.

⁵ Магатама – прикраса-підвіска з напівдорогоцінного каміння, відіграла роль магічного амулета, а пізніше – печатки. Один із трьох символів імператорської влади.

відають як за життя, так і за смерть. Отже, Суса-но-о несе в собі смерть.

Аматерасу, все це побачивши, сховалась у гроті, і все покрила темрява, тобто, настала смерть. Коли ж Аматерасу знову вийшла і тим самим відродила життя на землі, то боги, порадившись, змусили Суса-но-о заповнити тисячі столів дарами, що мали спокутувати вину. Японський дослідник Д. Цугіта зазначає: якщо в давнину провина, злочин були незначні, очищення відбувалося без приношень; у разі ж тяжкої провини злочинця змушували приносити предмети для очищення і тим самим знімати із себе «нечистоту» провини. До того ж, йому зрізали бороду та змушували зірвати із себе нігті на руках та ногах та відправляли в божественне вигнання [2, 278]. «Після того, як вісім міриад богів порадилися, вони змусили Суса-но-о-но мікото тисячі столів наповнити дарами, а також обрізали йому бороду, зірвали нігті на руках та ногах, та вигнали з Рівнини Високого Неба» [6, 62].

Коментатори «Кодзікі» по-різному трактують епізод з обрізанням бороди та нігтів в Суса-но-о. Цей епізод тлумачать як накладання на нього покарання. Д. Цугіта вважає, що боги вирішили, що дарів замало і тому треба покарати бога вітру ще й фізично. Такої ж думки дотримується К. Курано. До того ж, він зазначає, що тут ідеться про магичне перенесення нечистоти злочину на бороду та нігті, «які є частиною тіла» [2, 279]. Х. Канда та Д. Ота вважають, що спершу обрізання бороди та виривання нігтів не означало покарання – цей акт можна розглядати як церемонію (ритуального) позбавлення від бруду. Проте пізніше, у процесі функціонування міфу, цю дію, ймовірно, почали тлумачити як покарання. Борода – це символ сміливості, мудрості та мужності [5, 77]. Отже, відрізавши бороду, з одного боку, Суса-но-о перестає бути чоловіком, а з іншого, починається новий етап у його житті, адже борода потім знову відросте.

Потому в «Кодзікі», очевидно, йде вставний епізод, адже він не має ніякого логічного зв'язку ані з попереднім, ані з подальшим епізодами про Суса-но-о: «Суса-но-о-но мікото попросив їжі в богині Оо-гецу-хіме-но камі. Тоді богиня дістала з носа, із рота та із заднього місця різні страви та подала їх йому.

Побачивши це, Суса-но-о-но мікото подумав, що вона споганила їжу, тому вбив Оо-гецу-хіме. А з її мертвого тіла з'явилися: із голови – шовковичні черви, з обох очей – рис, із вух – просо, з носа – червона квасоля, з потаємного місця – пшениця, а із заднього місця – боби» [6, 62]. Тут Суса-но-о постає як справжній бог-деміург, що приніс людям важливі зернові культури. Значають, що згодом бог вітру трансформувався в бога врожаю; вочевидь, оцей епізод було долучено пізніше, на підтвердження дій бога Суса-но-о як бога врожайності.

Після вигнання Суса-но-о сходить у місцевість під назвою Торікамі. Там він дізнається про страшну біду, а саме – про змія Ямата-но-ороті: «Очі в нього налиті кров'ю, у нього вісім голів та росте мох коке та плоди сугі. Він такий довжелезний, що займає вісім долин та вершин. А з живота в нього постійно ллється кров» [6, 66].

Змій насправді має фантастичні розміри і, щороку прилітаючи на землю, з'їдає по одній доньці Асінадзуті, яких було спочатку вісім, а потому залишилася тільки одна. Суса-но-о з'ясовує, що змій невдовзі має повернутися. Він вирішує допомогти, але натомість просить руки цієї останньої доньки. Він перетворює дівчину на гребінець та встромляє його в зачіску-мідзура, далі наказує зварити sake, звести огорожу, а в огорожі відкрити вісім воріт; тоді біля кожних воріт зробити підвищення і на кожному підвищенні поставити бочку очищеного sake – та чекати. Коли настав час, прилетів змій та кожну свою голову опустив у бочку, випив sake, сп'янів та заснув. Тоді Суса-но-о дістає свого меча та розрубє змія, тому в річці з'явилася кров. У середньому ж хвості тварини він знаходить меч Кусанагі-но-таті⁶, якого приносить богині Аматерасу: «Коли свій меч устромив у хвоста, розрубав його, то знайшов там чарівного меча. Суса-но-о-но мікото підніс його Великій Священній Богині Аматерасу» [6, 67].

Саме цей епізод є, на нашу думку, переломним моментом у трансформації Суса-но-о від бога-трикстера до бога-деміурга.

⁶ Один із головних атрибутів імператорської влади, який разом із намистом-магатама та дзеркалом-ята утворює «три священні скарби», які богиня Аматерасу передала своєму внукові Нінігі, відправляючи його на землю.

Адже доти це були дії шибеника-блязня, єдиною метою якого було отримати владу, або нашкодити іншим. Суса-но-о заключає в собі лише руйнівну силу: він протестував проти існуючого порядку. Зустріч зі змієм – це новий етап в житті Суса-но-о, адже вона відбувається лише тоді, як бог вітру вже пройшов очищення та спокутував свою вину. Як бачимо, у ньому постійно сперечаються погане та добре. Тільки тепер з'ясувалося, що взяло гору. Зустріч зі змієм – це зустріч зі своїм *alter ego*; отже, знищивши змія, Суса-но-о вбиває все негативне, що має в собі, залишає своє минуле та розпочинає новий етап у житті. Тому можна провести паралель між образом змія-дракона та Суса-но-о. Змій-дракон є відображенням самого бога вітру. По-перше, змія, як і сам бог Суса-но-о, є покровитель води та водних просторів, по-друге, у змії активно виражено жіноче начало, а, як ми зазначали раніше, Суса-но-о має тісний зв'язок із матір'ю. Тобто, вбивши змія, він вбиває в собі це начало. Змій-дракон, за японськими повір'ями, – найсильніша істота на землі, яку можна прирівняти за якостями до богів. Драконів вважають не тільки гарними, але й мудрими [3, 49].

Символіка меча в міфологіях має специфічну амбівалентну семантику, яка зводиться до протиставлення *життя – смерть*. За допомогою меча відсікають усе негідне та безплідне. Меч – символ касти воїнів, їхньої сили, це також вогонь, світло [5, 959]. Тобто, отримавши меча, Суса-но-о отримав благословення на подальші дії. До того ж, він приносить меч богині Ама-терасу, тим самим бог вітру демонструє свою покору Ама-терасу, а також свою відмову від влади.

Із розповіді про дії бога Суса-но-о в державі Ідзумо, а саме врятування дівчини Кусінада-хіме, битва зі змієм Ямато-но-ороті та отримання чудесного меча Кусанагі-нотаті, відкривається нова сторінка в міфах «Кодзікі». Звідси починаються героїчні та культурні міфи, дії яких відбуваються вже не в Такама-но-хара, а на землі, вчинки богів безпосередньо пов'язані із життям людей, спрямовані на їхнє благо, та й власне боги виступають тут як культурні боги-герої. Саме тут із Суса-но-о стається головна метаморфоза: він із сина, що не слухається батька, а потім із бога-руйнівника, що знищує земельні споруди, перевтілюється в бога-деміурга. Д. Цугіта зазначає, що розповідь про перемогу Суса-но-о над

чудовиськом – це найдавніша легенда серед японських легенд такого типу. Він також підкреслює два основні мотиви, які відображені в цьому міфі: принесення жертви та поява священного меча [2, 293]. Отже, Суса-но-о починають називати Оо-камі, тобто «Великий Бог», так само, як і бога Ідзанагі після сходження в підземне царство, – поява нового імені ще раз доводить трансформацію бога вітру. Таким чином, бог-руйнівник, бог-трикстер, що уособлює сили хаосу, починає упорядковувати сили в космос, що відповідає виокремленню культури в її протиставленні природі.

Соціальні перетворення бога вітру тривають і далі. Він починає шукати в Ідзумо місцину, де б міг звести палац. Тобто, вирішує одружитися із врятованою ним дівчиною Кусінада-хіме. По завершенні будівництва палацу в місті Суга Суса-но-о побачив, що над містом згустилися хмари, і склав таку пісню:

Над Ідзумо нависли вісім хмар
І вісім мурів височать.
Ці вісім мурів
Я зводжу, щоб дружину захищать.
Ці вісім мурів! [1, 44] ⁷.

Саме цей класичний японський вірш-танка, який складається в оригіналі з п'яти рядків та тридцяти одного складу, вважають найдавнішим записом пісні в японській поезії. Слід додати, що саме Суса-но-о визнають основоположником вірша-танка. Це знову-таки є підтвердженням того, що бог виступає вже як деміург та починає нести культурні блага. До того ж, Суса-но-о постає як мудрець.

Образ бога Суса-но-о – складний та багатогранний, і ця робота лише розпочинає ґрунтовне вивчення цього міфологічного образу в українському японознавстві.

1. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга. (VIII–XV ст.) / Пер. І. Бондаренка. – К., 2004.
2. Кодзика / Под ред. Р. Грищенко. – С.Пб., 2000.
3. Синтоизм от А до Я. – М., 2007.
4. *Сьромьятников Н.* Древнеяпонский язык. – М., 2002.
5. *Chevalier J., Cheerbrant A.* Dictionary of Symbols / Transl. John Buchanan-Brown. – Cambridge, 2003.
6. 古事記. – 東京, 2007.

⁷ Переклад з япон. І. Бондаренка.